

NOVOMEŠKA INDUSTRIJA MED OBEMA VOJNAMA

JOZE SORN

Ko gledamo industrijalizacijsko karto Slovenije med obema vojnama, nam med drugimi karakteristikami vzbudita pozornost tudi naslednji dve posebnosti: 1. Dolenjska je bolj naredko posejana z industrijskimi obrati, kolikor pa jih je, spadajo v glavnem v panogo lahke industrije; 2. Novo mesto kot dolenjska metropola ne spreminja te splošne podobe kot nekakšno izrazitejše industrijsko središče.

Bližnja in oddaljenejša okolica Novega mesta je bila nekoč aktivnejša zlasti s prodajo hrastovega lesa, manj se je mogla opirati na druga naravna bogastva, na primer na rude in rudnine. Najbrž ne bo odveč, če se glede prodaje hrastovega lesa opremo na neko poslovno poročilo iz Ljubljane z datumom 8. januarja 1836, ki pravi takole: Odkar je egiptovski paša pričel graditi veliko ladjevje (namreč leta 1840 je napovedal vojno turškemu sultanu), je dal prek svojih tržaških agentov nakupiti velike količine hrastovega lesa po Notranjskem in vseh sosednjih predelih, torej tudi po Dolenjskem. Sledili sta mu Anglija in Francija, ki sta pričeli izvažati hrastovino tudi še iz Hrvatske in Slavonije. V poslednjih letih so vsi ti kupci izvozili iz Kranjske v Egipt, Francijo in Anglijo — dodaja pisec — na milijone kubičnih čevljev hrastovine. Sedaj ni na Kranjskem nič več uporabnega ladijskega lesa; vse je izsekano in domala opustošeno.¹ Če izločimo poslednji pesimistični stavek, se moramo vprašati: Kdo je največ zaslužil s hrastovino? Logično je, da lastniki teh gozdov, kar pa Novomeščani niso bili. Zemljiški gospodje se v mestu niso naseljevali, ker življenje zanje tu ni bilo privlačno.

Ko je leta 1857 stekla železnica od Dunaja do Trsta in pet let pozneje od Zidanega mosta do Zagreba, se je Novo mesto znašlo v zatišnem prostoru med obema progama. Da bi mestu z zelo široko okolico pomagali do napredka, so leta 1864 trgovski krogi predlagali naj se zgradi tudi železniška proga iz Ljubljane skozi Grosuplje, Žužemberk, Dvor in Novo mesto prek Črnomlja v Karlovac.² Toda na zgraditev prvega dela proge od Ljubljane do Novega mesta je bilo treba čakati še trideset let, na podaljšek Novo mesto—Karlovac nadaljnjih dvajset let. Hoteno ali nehoteno zapostavljanje Novega mesta je seveda vplivalo na njegovo gospodarstvo: naselbina se kar ni mogla razviti in zato izviti iz objema konservativnosti in podeželskosti. Prvi del proge, ki so ga dogradili leta 1894,

je pomenil primeren korak naprej v modernizaciji mesta.

Toda za večjo gospodarsko dejavnost ni potrebno samo veliko naravnih dobrin (gozdov, rud, rudnin) in dobrih prometnih zvez, ampak tudi mnogo kapitala. Novo mesto je zaostajalo prav tako glede ustanavljanja denarnih zavodov. Ne moremo reči, da novomeški poslovni svet, kolikor ga je bilo, ni potreboval kapitala, tudi ne smemo trditi, da meščani niso premogli večjih vsot za vplačilo deležev pri ustanovitvi, toda živega interesa res ni bilo. Črnomaljši so mogli utemeljiti svojo posojilnico že leta 1885, Ribničani tri leta pozneje, Žužemberčani leta 1891, Mokronožani februarja 1894, Novomeščani pa so se v tem pogledu organizirali komaj ob samem pričetku obratovanja proge Ljubljana—Novo mesto in sicer s tem, da so ustanovili Mestno hranilnico.³

Tako pomenita železnica in prvi denarni zavod nekakšno gospodarsko prelomnico na bolje. Komaj štiri leta za Mestno hranilnico je zaživela Hranilnica in posojilnica r. z. z o. z. v Kandiji, ki je od leta 1923 del Novega mesta. Sicer je res, da so leta 1886 predstavili s Slapa pri Vipavi na Grm pri Kandiji znamenito kmetijsko šolo in da je prvi dolenjski mlin na valje na Bajnofu (tako ga je dal protokolirati C. Germ, graščak na Bajnofu) stekel leta 1892,⁴ toda šola pomeni napredek le za agrarstvo, mlin pa je imel daleč premalo delavcev, da bi ga mogli uvrstiti med industrijske obrate.

Železnica je zbudila tudi zanimanje za eksploatacijo premoga. V neposredni bližini mesta ga sicer niso našli, zato pa so ga odkrili nedaleč od Brusnic. Februarja 1896 je to ležišče pričel eksploatirati Albin grof Margheri z Otočca. Osem let pozneje so Rudolf grof Margheri pl. Comandona in grofice Alba, Kathinka in Rodriga Margheri-Comandona ter rudarski inženir iz Ljubljane Pavel Endlicher celo ustanovili rudarsko podjetje z imenom »Rudnik rjavega premoga Otočec«. Ustanovni občni zbor podjetja je bil v Novem mestu 30. julija 1906. Tako je metropola prvič doživela utemeljevanje rudarskega podjetja za kop, ki je bil situiran v oddaljenejši okolici naselbine. Združba se je kmalu nato povečala za dva Ljubljančana, trgovca Ivana Kneza in advokata dr. Danila Majarona ter za Theodorja Doctorja.⁵ V splošnem je bila družba s svojo količino nekaj sto ton letno nakopanega lignita precej skromna kapitalistična firma v primeri z lastniki okoli-

ških premogovnikov Šentjanž, Senovo, Kočevje.

Končno naj še dodamo, da so pred pričetkom prve svetovne vojne, torej v starejši fazi industrializacije, prijavili štirje obrtniki dve firmi. Najprej sta v začetku 20. stoletja brata Appe prijavila pečarsko obrt; leta 1907 jo je od njiju prevzel Josip Klemenčič. Potem sta dve leti pozneje ustanovila mizarja Umek in Jevšček tvrdo, ki se je ukvarjala s splošnim in umetnim mizarstvom in je imela sedež v Kandiji.

Na podlagi teh podatkov lahko vidimo, da za čas pred prvo svetovno vojno ne moremo gledati Novega mesta in njegove ožje okolice govoreti o močnejši polarizaciji družbenega življenja.

....

Po prevratu je bilo družbeno življenje že drugačno. Po eni strani svoboda in Jugoslavija, po drugi strani vračanje ujetnikov iz že boljševiske Rusije, krize in novi politični tokovi tudi na Dolenjskem, v ospredje je stopalo žgoče vprašanje zaposlitve in zasluzka, s tem v zvezi pa problem industrializacije Novega mesta in njegove okolice. Metropolita je morala reševati še osnovne naloge, medtem ko so druga slovenska mesta ali le nadaljevala s takšno tradicijo ali so osnovne naloge rešila že prej in so po prevratu šla hitreje v smeri industrializacije. Zaradi tega se razrast industrije v Novem mestu med obema vojnama nikakor ne more meriti s tisto v Ljubljani, Celju, Kranju in v nekaterih drugih mestih klasičnega porekla, da ne govorimo o središčih izključno rudarskega in industrijskega značaja kot so Jesenice, Trbovlje, Ravne itd. Medtem ko se je v naštetih naselbinah v prav kratkem času po prevratu povečalo število delavstva za po tisoč in več tisoč oseb, znanu je Novo mesto le nekaj sto delavcev. Leta 1906 je štelo Novo mesto 2160 ljudi, Kranj nekako 2400 prebivalcev, Jesenice 3600 oseb, Celje 6700 stanovalcev, leta 1931 pa Novo mesto šele okoli 3000 meščanov, Kranj 4200 ljudi, Jesenice 5500 prebivalcev, Celje 17.200 občanov.

Primerjav bi seveda mogli navesti še precej več od teh glede porasta prebivalcev, vendar naj se ustavimo na primer samo pri enem izmed modernih komunikacijskih sredstev, to je pri številu privatnih telefonskih naročnikov. Leta 1920 je Ljutomer imel 18 telefonskih naročnikov, Murska Sobota 13 naročnikov, Slovenske Konjice 5 naročnikov, Radovljica 3 naročnike, Novega mesta pa takrat v telefonskem imeniku sploh še ni bilo. Prav leta 1921 je dolenjska metropola dobila javno govorilnico in naslednjega leta se pojavijo

prvi trije naročniki. Številko 1 je imela Slovenska eskomptna banka, številko 2 podružnica Gospodarske zveze v Ljubljani, številko 3 trgovec Jakob Paučič, Glavni trg 75 (danes Glavni trg 14).⁶ To pomeni, da je prišel približno na 800 Novomeščanov en telefonski aparat.

Slovenska eskomptna banka d. d. v Ljubljani, podružnica Novo mesto, je bila prva prava banka, ki se je naselila v metropoli. Delovala je le malo časa, ker jo je že leta 1923 prevzela Trgovska banka d. d. v Ljubljani.⁷ Ker ta banka ni obstajala več kot polna tri leta — z začetkom leta 1927 jo je prevzela najmočnejša slovenska privatna banka, namreč Ljubljanska kreditna banka — je novomeška podružnica Trgovske banke postala podružnica Ljubljanske kreditne banke.⁸ Praksa je ljubljanski centrali dokazala, da ni rentabilno imeti v gospodarsko ne preveč razgibanem kraju svojo podružnico; v času gospodarske krize 1931 jo je ukinila, nasprotno pa obdržala podružnico v Črnomlju.

Po prevratu je le kazalo, da se bo metropola hitreje industrializirala, kajti zgradili so hidrocentralo v Luknji na Prečni. Vrsto let je bila lastnina tvrdke Elektrarna Bon & Ko, družba z o. z., Novo mesto.⁹ Leta 1919 so v Ljubljani osnovali firmo »Novobor«, splošna industrijska d. d., Ljubljana—Novo mesto, ki je pozneje prevzela tako elektrarno kot žago. Elektrarni je bil direktor Vilko Sedaj, ki mu je v obratu pomagalo še nekaj elektrotehnikov. Žaga je imela uradnika, dva tehnika in 15—20 delavcev ter je obratovala z eno vodno turbino, dvema polnojarmenikom in tremi žagami. Hidrocentrala v Luknji na Prečni je imela učinka 110 kW, ker je imela turbino z močjo 150 KM in dva generatorja. Poznejša kalorična centrala v obliki lokomotive je imela moč 80/100 KM. Na omrežje lukenjske centrale so priklopili kraje Novo mesto, Prečna in Kandija, to je 6000 prebivalcev. Elektrarna je v letih pred okupacijo napajala s tokom okoli 3550 žarnic, 24 motorjev in 60 raznih drugih električnih aparatov. Vsekakor moramo še dodati, da je ta delniška družba prejela že leta 1940 koncesijo za postavitev tovarne umetnih vlaken; zaradi skorajšnje vojne oziroma okupacije ni mogla svoje zamisli tudi uresničiti.¹⁰

Če že hočemo vseh 13 novomeških obratov na vsak način uvrstiti v industrijo, potem jih moremo uvrstiti le v kategorijo lahke industrije. Na prvem mestu se morajo omeniti tri podjetja tekstilne stroke; dve podjetji sta se ukvarjali s pečarstvom (oziroma opekarstvom) in dve s pridobivanjem kremenčevega peska; po enega zastopnika so

imeli: mizarstvo, zidarstvo, čevljarstvo, mlinarstvo, metlarstvo, premogovništvo. Po strukturi lastništva je spadalo šest podjetij med posamezne tvrdke, le tri so bile družbe z omejeno zavezo; komanditni družbi sta bili dve, ena je bila družba na kukse, ena pa javna trgovska družba. Še v Avstriji so pričela obratovati štiri podjetja; vseh devet preostalih tvrdk so protokolirali že v kraljevini Jugoslaviji.

Najprimerneje bo, da na kratko opišemo firme še iz avstrijskih časov. Lastnik mlina na valje na Bajnofu je bil ves čas med obema vojnama Robert Germ, ki je kot poklic še vedno rad navedel »graščak na Bajnofu«. Mlin je mlel pšenico in koruzo iz Bačke in Slavonije. V nekaterih letih je zmllel po 250 ton pšenice in 20 ton koruze. Delalo je šest ljudi; mlin je imel eno samo vodno kolo s 60 KM.

Premogovnik Otočec je v letih po prevratu le malokdaj obratoval. V novih razmerah so bili lastniki kuksov trije: Inž. Adolf Körbitz, industrialec nemške narodnosti, ki je stanoval v Rogatcu, Karel Villavicencio Margheri, graščak na Otočcu (bil je Jugoslovan slovenske narodnosti), končno Milan Kocjan, rudniški upravnik, stanujoč v Petrovčah. Podatki iz septembra 1941 pa že povedo, da so bili gospodarji premogovnika: 1. Anton baron Codelli, graščak na Kodeljevem pri Ljubljani (navajal je, da je Jugoslovan nemške narodnosti), 2. Ana dr. Bereny-Fenyö, zdravnica iz Budimpešte, o kateri so zapisali, da je semitske veroizpovedi, po narodnosti in državljanstvu pa Madžarka, 3. Karel grof Villavicencio, ki je sedaj izjavil, da je nemške narodnosti in državljanstva, 4. Karel Fenyö, podjetnik iz Budimpešte, ki je tudi pripadal semitski veroizpovedi ter madžarski narodnosti in državljanstvu. Z ravnateljem rudnika inž. D. Rudolfom iz Otočca pri Novem mestu vred torej kar slikovita družbica. V tem času je rudnik bil spet precej aktiven, saj je proizvodnja znašala 500—700 ton lignita mesečno. Premog so prek Rakeka izvažali v Italijo. V premogovniku niso imeli nobenih strojev; še vedno so delali na klasičen manufakturni način, ker je izkop imel obliko dnevnega kopa. Lastniki so zaposlili po enega upravnega in tehničnega uradnika ter 20 delavcev in 14 vajencev.¹¹

Tvrdka Umek & Jevšek se je po prevratu spremenila v posamezno tvrdko. Podjetje, ki se je ukvarjalo s splošnim in umetnim mizarstvom, je delovalo v Kandiji, Prešernova 7 (danes Adamičeva 2), z obratnim kapitalom 150.000 din. Leta 1930, ko ga še ni načela kriza, je imelo 15—20 mizarjev in ne-

kako 5 vajencev. V pogonu so bili ena tračna žaga, vrtalni stroj in brusilni stroj, dva strugalna stroja itd. Po prestani krizi se je podjetje nekoliko razširilo.¹²

Josip Klemenčič je samostojno vodil pečarsko obrt do leta 1923. Takrat je ustanovil tvrdko, ki se je imenovala Keramika, tovarna peči, štedilnikov, kamenine in šamotnih izdelkov Josip Klemenčič d. z o. z. Novo mesto. Družba je imela sedež v Krekovi ulici 5 in 6 (danes Slakova ulica 5 in 6). Glavnica je znašala 500.000 din, torej kar precej. V obratu je delalo okoli 20 delavcev. Družabniki so bili: pečarski mojster iz Novega mesta Josip Klemenčič, ki je bil istočasno tudi ravnatelj (rojen v Št. Vidu pri Stični); Ivan Prijatelj, trgovec v Novem mestu, ki je bil poslovodja (rojen v Mirni peči); Lovro Jevnikar, učitelj in šolski upravitelj v Št. Vidu pri Stični (rojen prav tam); Pavla dr. Režek, soproga novomeškega odvetnika (rojena v Kandiji); Ana dr. Repič, zasebnica iz Ljubljane; pečar Alojz Brezovar, poslovodja iz Bršljina (rojen v Mirni peči); pozneje je pristopil še Franc Šefman, trgovec v Radohovi vasi (rojen v Kranjski gori).

Že leta 1925 je Josip Klemenčič ustanovil poleg tega še Keramično zadrugo r. z. z o. z. v Ljubljani, ki pa se je ukvarjala samo s prodajo izdelkov novomeškega podjetja, manj tudi s prodajo podobnih proizvodov drugih domačih in tujih pečarskih podjetij. Zadruga je imela zdaj enega zdaj dva uradnika. Družabniki so bili: Josip Klemenčič (istočasno načelnik), Marija Klemenčič, poslovodja, Lovro in Marija Jevnikar, odbornika, Franc in Marija Šefman, družabnika.¹³ Iz podrobnih podatkov, ki smo jih navedli, vidimo, kako so se nekateri vaščani iz bližnje in daljnje okolice dolenske metropole pričeli zložno vključevati v »kapitalistično industrijo« — obrtniškega formata.

Vsekakor moramo primerno veliko prostora odmeriti novomeški — da tako rečemo — posebnosti, to je industriji perila. Že leta 1922 je nastopila firma Povh & Medic, industrija perila, Novo mesto.¹⁴ Joško Povh je bil rojen v Mirni peči. Najprej je bil krojač, pozneje trgovec. Ivan Medic je bil po rodu iz Birčne vasi; bil je prav tako trgovec in sicer z manufakturno in galanterijo. Skupno sta vodila industrijo perila skozi osem let, potem sta se leta 1930 razšla in utemeljila vsak svojo tovarno perila. Povh je svojo organiziral na Ljubljanski cesti 28 (danes Cesta komandanta Staneta 38). Prvotno je zanj delalo približno 17 delavcev in delavk; občasno je — pač po potrebi — zaposlil tudi še 30—50 šivilj po domovih, delno tudi zunaj Novega

mesta (v tem primeru je fungiral kot založnik). Letno je proizvedel do 60.000 kosov moških srajc in več tisoč kosov moškega perila. Obratoval je en plinski motor s 24 KM ter šest elektromotorjev. Ker mu je delo dobro uspevalo, je že leta 1936 utemeljil še predilnico (zraven tovarne perila). Tu je delalo 22—25 delavcev ter en sam uradnik. Za montanje bombažne preje je imel 640 vreten za vrotek, uporabljal pa je moč enega plinskega motorja na oglje s 35 KM (1 Dieslov motor 24 KM v rezervi).¹⁵ — Medic se je etabliral na Kralja Petra trgu št. 12 (danes Glavni trg 12). Izdeloval je moško perilo, predvsem srajce znamke »Labod«; teh je proizvedel letno do 40.000 kosov, perila do 14.000 kosov. Zaposlil je tri uradnike, osem tehnikov in 50 delavcev; po domovih je zanj delalo 20—80 šivilj. Imel je okoli 40 šivalnih strojev ter šest električnih motorjev s 7 KM.¹⁶

Dodamo naj še, da sta bili tako tvrdka »Ivan Medic, industrija perila, Novo mesto« kot firma »Joško Povh, tovarna perila, Novo mesto« članici ljubljanske borze za blago in vrednote, ker sta kupčevali s tujino. Podjetnika sta bila edina Novomeščana, ki sta bila člana te borze.¹⁷ Nasprotno pa so se kmalu po prevratu vpisali pri ljubljanski Zbornici za trgovino, obrt in industrijo kot uvozniki poleg tvrdke Povh & Medic še Karel Barborič, Josip Košir, P. Ogrin, A. Windischer; kot edini izvoznik v Novem mestu in bližnji okolici je nastopala tvrdka Jakob Paučič in drugi. Iesna trgovina, družba z omejeno zavezo.¹⁸

V tekstilno industrijo je posegel tudi Josip Penca (po rodu Mariborčan), ki je prvotno tudi bil trgovec. Leta 1933 je utemeljil v Novem mestu v Ragovski ulici 13 (danes 7—9) podjetje za izdelovanje pletenin z imenom »Jugovez«, vendar so pletenine po večini bile le vezalke za čevlje). Prvotno mu je bil tihi družabnik Edmund Kastelic, trgovec iz Kandije. Obrat ni proizvajal neprekinjeno, ker je delal le po naročilu. Imel je poleg uradnika in tehnika še okoli devet delavcev. Toda Penca je pomembnejši po tem, da je leta 1939 utemeljil tvrdko »Josip Penca, predilnica in tkalnica za volno in bombaž« z obratnim kapitalom kar 1.500.000 din. To podjetje je imelo poleg treh uradnikov in treh tehnikov še okoli 35 delavcev ter 11 elektromotorjev s 100 KM. Obratovalo je deset statev (poleti 1941 že 50 statev), 1100 vreten, 44 pletilnih strojev, 5 čistilnih strojev. Z vsemi temi stroji je izdeloval vezalke za čevlje, svilene okraske in predivo.¹⁹

»Dolop« dolensko opekarniško in komanditno družbo, Novo mesto, je utemeljil leta

1935 Vilko Sedaj; družabnik mu je bila tvrdka Novobor d. d. Ljubljana. »Dolop« je imela sedež v Proštijijski ulici 1 (sedaj Trubarjeva 1), opekarno pa v Prečni. Letno je izdelala okoli 1.500.000 kosov zidne opeke in 300.000 kosov strešne opeke. Poleg enega uradnika in enega tehnika je delalo povprečno po 40—50 delavcev ter trije elektromotorji s skupaj 50 KM. Podjetniškega kapitala je imela družba za 1.000.000 din, obratnega za 300.000 din.²⁰ »Dolop« je bila vsekakor močnejša tovarna kot pa prejšnja obrtniška firma Josip Košiček, izdelovanje cementnih strešnikov, Kandija — Novo mesto, ki je izdelala manj opeke. Sicer pa je imel Košiček še manjše stavbno podjetje v Novem mestu.

Zanimivo obrt oziroma manufakturo je predstavljala tvrdka Ivan Kos, »Jugokremen«, pridobivanje in predelava kremenovega peska in izdelovanje raznih izdelkov, Novo mesto (Försterjeva ulica, danes v bližini Novoteksa). Nekako aprila 1938 je pričel Stanko Kos iz Kandije v obliki obrti eksploatirati kremenov pesek v novomeškem obrobju. Imel je povprečno 10—15 delavcev. Konec leta 1938 je to obrt prevzel Ivan Kos, novomeški trgovec. Ta je začel eksploatacijo z obratnim kapitalom 55.000 din. Na pomlad leta 1939 je že imel več kot 20 stalnih delavcev. Pranje peska, uporabnega za izdelavo stekla, je potekalo na zelo preprost manufakturni način: ker podjetnik ni imel niti posebnih naprav niti strojev, so delavci grabili pesek z motikami, spirali pa so ga z nalivanjem vode s pomočjo zajemalk.²¹

Drugi Novomeščan, ki se je ukvarjal s kopanjem kremenovega peska, je bil Josip Murn. Ta rojeni Dobrničan je imel pisarno v Novem mestu, Prešernova 20 (danes Ulica Mirana Jarca 35), kop peska pa v Kostanjevici — Št. Jerneju. To je vse, kar vemo o tem »podjetju«, ker lastnik nikjer ne navede, kdaj je pričel z delom, koliko je imel delavcev, kolikšna je bila proizvodnja in podobno. Iz tega bi mogli sklepati, da je podjetje večinoma stalo.²²

Zastopnik čevljarske stroke je bil obrat Grilc & komp. na Kralja Petra trgu 17 (danes Glavni trg 17). Podjetje se je ustanovilo leta 1928 kot obrt, se je pa že naslednjega leta precej povečalo in pričelo nastopati kot industrijski obrat; po strukturi je bil javna trgovska družba s 50.000 din podjetniškega kapitala. Nekako 15—20 delavcev je zmoglo izdelati povprečno 4.800 parov čevljev, v konjunkturi tudi 6.000 parov.²³

Zidarsko podjetje Hočevnar d. z o. z. Novo mesto se je utemeljilo leta 1935 in je imelo sedež v Trdinovi ulici 7 (danes Trdinova ce-

sta 16). Lastniki so bili sami domačini, vendar sta bili vodilni osebi le Martin in Frančiška Hočevar. Družba je delala z obratnim kapitalom 50.000 din, s po enim uradnikom in tehnikom ter okoli 20 delavci, seveda tudi z več delavci, če je gradbena sezona bila ugodna.²⁴

Za konec naj omenimo svojevrstno podjetje — manufakturo. To je bila »Metla, trgovsko industrijska družba z o. z., Novo mesto«. Utemeljil jo je leta 1932 Oto Bernard, trgovec z lesom (rojen v Ernstbrunn v Avstriji, sicer pa Jugoslovan slovenske narodnosti). Firma je imela pisarno v Sv. Jurija ulici 5 (danes Cvelbarjeva ulica 6), delovne prostore pa — v jetnišnici okrajnega sodišča v Novem mestu. Poslovodja je bil domačin Ivan Kobe, solastnik firme Ivan Kos. Podjetje je imelo približno 24 delavcev; ti so izdelali letno do 40.000 in tudi več sirkovih metel; sirk je prihajal iz Banata.²⁵

.....

Na osnovi citiranih podatkov moremo strnjeno povzeti, da se je Novo mesto po prevratu sicer razvijalo nekoliko hitreje kot v letih pred njim, vendar je bil starojugoslovanski industrializacijski val v odmaknjeni dolenski metropoli znatno šibkejši od konjunktura v drugih slovenskih mestih, na primer v Kranju, Škofji Loki, Domžalah, Kamniku itd., da večjih mest niti ne omenjamo. Najbrž sta poleg odmaknjenosti soudeležena pri nerazvitosti še dva razloga. Glavne naravne dobrine so razvrščene sorazmerno precej daleč okoli Novega mesta; naj omenimo samo premog v šentjanski dolini ali gozdove na Gorjancih in na Rogu, ni brez pomena odmaknjenost termalnih zdravilišč in že šibki Krkin padec tu v primeri s padcem pri Zagradcu ali Dvoru. Potem ne smemo še prezreti majhne akumulacije kapitala v metropoli in v njeni bližnji okolici. Zlasti ta razlog je oviral razmah še druge lahke

industrije, na primer prehranjevalne, usnjarske, steklarske in še kakšne industrije.

OPOMBE

1. Arhiv Slovenije, Ljubljana (AS), fascikel Handels-Commission 1798—1849. — 2. Janko Jarc, Narodno prebujenje Novega mesta ob njegovi petstoletnici (1865), Kronika slovenskih mest, III, 1936, str. 25. — 3. Schauer Dolfe, Prva doba našega združništva (Od nastanka do leta 1895). V Ljubljani 1945, str. 106—108. — 4. AS, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. št. 309/3. — 5. Jože Šorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII-IX, Ljubljana 1968—1969, str. 55—56. — 6. Imenik telefonskih naročnikov in telefonskih uradov v Sloveniji, Ljubljana 1920. — Imenik telefonskih naročnikov in telefonskih central v Sloveniji, Ljubljana, avgust 1923 (geslo Novo mesto). — Ob tej priliki naj dodamo, da je imela Ljubljana leta 1901 komaj 165 telefonskih naročnikov, leta 1922 pa 624 naročnikov. — 7. Trgovska banka d. d. v Ljubljani. Letno poročilo za leto 1923. Ljubljana 1924. — 8. Ljubljanska kreditna banka d. d. v Ljubljani. Poslovno poročilo za leto 1927. Ljubljana 1928. — 9. Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, Ljubljana 1925, str. 1. — 10. AS Zbornica za TOI, fasc. 309/7. — 11. Prav tam, fasc. 309/8. — 12. Prav tam, fasc. 309/4. — 13. Prav tam, fasc. 309/8. — 14. Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij, Ljubljana 1922, str. 20. — 15. AS, Zbornica za TOI, fasc. 309/8. — 16. Prav tam, fasc. 309/6. — 17. Borza za blago in vrednote v Ljubljani. Ljubljana 1936. Poslovno poročilo za leto 1935. Seznam članov. — 18. Seznam eksportnih in importnih tvrdk v okraju trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani. Ljubljana 1923, str. 32, 37, 38, 41, 19. — 19. AS, Zbornica za TOI, fasc. 309/8. — 20. Prav tam, fasc. 309/2. — 21. Prav tam, fasc. 309/8. — 22. Prav tam, fasc. 309/6. — 23. Prav tam, fasc. 309/3. — 24. Prav tam, fasc. 309/3. — 25. Prav tam, fasc. 309/6.

